

Анотації

Яремчук В. П. Как осуществлялось взаимодействие между высшими партийными функционерами и украинской советской историографией.

В статье показаны основные формы взаимодействия между властью и исторической наукой в советской Украине периода 1930–1980-х гг. Сделан вывод, что главные акценты видения украинскими историками прошлого определялись кремлевскими идеологами, а не высшими партийными функционерами или ведущими историками республики.

Yaremchuk V. P. How interaction between the Ukrainian Soviet historiography and highest party functionaries was realized.

The main ways of interaction between the authorities and the historical science in the Soviet Ukraine in 1930s-1980s have been presented in the article. It has been concluded that the determining emphases in the Ukrainian historians' views of the past were defined by the Kremlin ideologists and not by the highest party functionaries or leading official historians of the republic.

І. І. Ярмошик

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКИМИ АВТОРАМИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. РОЗВИТКУ ОСВІТНІХ ПРОЦЕСІВ НА ВОЛИНІ

Ключові слова: Волинь, польські дослідники, освітні процеси.

Ключевые слова: Волинь. Польские исследователи, образовательные процессы.

Key words: Volyn, Polish researchers, educational processes.

Праці польських авторів, у яких досліджуються освітні процеси на Волині, можна розділити на дві групи. До першої віднесемо ті, у яких розглянуто функціонування початкових навчальних закладів у регіоні, переважно при католицьких та базилянських (уніатських) монастирях і меншою мірою світських. До другої — ті, де вивчається історія Волинської гімназії/ліцею як найбільшого навчального закладу Волині першої третини ХІХ ст. Такий поділ є досить умовним, оскільки навчальні процеси у регіоні розвивалися в єдиному контексті суспільно-політичних та економічних умов. Дослідницькі роботи як першої, так і другої групи почали з'являтися іще у

першій половині XIX ст., поруч із ними з'явилася низка мемуарних публікацій випускників навчальних закладів, на сторінках яких висвітлено подробиці навчально-виховного процесу, життя учнів та викладачів.

На сьогодні праці польських авторів, у яких висвітлюються проблеми розвитку навчальних закладів, залишаються належним чином не проаналізованими у вітчизняній історіографії. Такий аналіз стане метою цієї публікації, зокрема увагу приділено працям першої половини XIX ст.

Перу одного із засновників Кременецької гімназії Гуго Коллонтая належить монографія про розвиток освіти в давній Польщі [14]. У ній автор проаналізував освітні процеси не лише на етнічних польських землях, але й на теренах, котрі входили у склад Речі Посполитої до 1772 р. Хронологічно праця охоплює період від XVI і до кінця XVIII ст. Г. Коллонтай оцінив внесок у розвиток освіти у Польщі різних чернечих об'єднань: єзуїтів, піарів, базиліан, кармелітів.

Однією з проблем навчального процесу, на яку Г. Коллонтай звернув особливу увагу, була мовна. Він висловив стурбованість, що навіть польські королі, починаючи від Стефана Баторія, не володіли державною мовою, а частіше послуговувалися латиною чи французькою. Від них таку традицію спілкування іномовними говірками запозичили й інші верстви суспільства. Зрештою це негативним чином відобразилося на розвитку літератури та освітньої справи. Г. Коллонтай відмітив, що руська людність Волині та інших українських земель була у цьому відношенні в кращому становищі, оскільки в державному житті Великого Князівства Литовського широко застосовувалася руська (давньоукраїнська) мова.

Така позиція Г. Коллонтая щодо мови була втілена у організації навчального процесу у Кременецькій гімназії, методичні основи якого були вироблені саме Г. Коллонтаєм. Мовою навчання тут була польська.

З-поміж інших проблем автор звернув увагу на навчальні заклади базиліанського чернечого ордену. У них, особливо у приватних конвіктах, переважали навчання, пов'язані із фізичним розвитком тіла — танці, фехтування, верхова їзда — і мало приділялося уваги розвитку розумових здібностей [14, с. 36]. Автор вважав надзвичайно шкідливою традицію фізичних по-

карань учнів, яку він назвав варварською, що призводила до очерствіння душі молодого покоління. Такі погляди Г. Коллонтая знайшли своє втілення у Кременецькій гімназії, де більшою мірою застосовувалися моральні засоби впливу на учнів.

Активним дослідником освітніх процесів у давній Польщі був Юзеф Лукашевич. Найбільшою його працею стала чотирьохтомна монографія «Historia szkół w Koronie i Wielkiem Księstwie Litewskiem od najdawniejszych czasów aż do roku 1794». Відомості про навчальні заклади на Волині містяться у четвертому її томі [15]. Тут знайдемо інформацію про становлення та функціонування єзуїтських колегіумів у Кременці (від 1720 р.), Луцьку (від його виникнення на початку XVII ст.), Острозі (від 1624 р.), Овручі (від середини XVII ст.), Житомирі (від 1724 р.). У наступному розділі Ю. Лукашевич опублікував відомості про піарські школи на території Речі Посполитої. На території Волині такі заклади були відомі у м. Домбровиця (від 1740 р.), Межиричі Корецькому (від 1702 р.).

Згадана праця Ю. Лукашевича має значення як джерело для вивчення освітніх процесів на Волині. Її автор уникнув оцінки організації навчального процесу у цих закладах, рівня знань учнів. Він лише подав короткі фактичні відомості з історії названих закладів, почерпнуті ним із різних архівосховищ, що може бути використано сучасними дослідниками цих проблем.

Важливою групою праць з історії освітніх процесів на Волині є спогади сучасників. У мемуарному творі Вацлава Борейка [5] описуються звичаї, традиції волинського населення у першій половині XIX ст. Територіально його спогади охоплюють Рівненський, Кременецький, Житомирський повіти Волинської губернії. Автор був уродженцем Волині, народився у с. Самостріли, у родині Житомирського чашника. В. Борейко отримав непогану освіту у тогочасних навчальних закладах Волині, добре знав юриспруденцію. Т. Чацький запросив його до співпраці у розбудові освітньої справи на Волині. В. Борейко збирав фондуші для гімназії, був членом судової едукаційної комісії, опікувався Межирицькою піарською школою.

На сторінках його споминів віднаходимо інформацію про появу піарських шкіл у Польщі та подробиці їх функціонування на теренах Волині, зокрема у Острозі та особливо про відому школу піарів у Межиричі Корецькому. Автор висловився про

переваги такого закладу як конвікти, де учні проживали під наглядом спеціальних дозорців. Головною перевагою, на його думку, було те, що у них запроваджувалася єдина система громадського виховання і освіти, чого не можна було досягнути при навчанні у домашніх умовах. Спогади В. Борейка відображають не стільки навчальні традиції, скільки звичаї волинської шляхти першої половини XIX ст.

Детально описується облаштування тогочасних початкових шкіл Волині у мемуарах Кароля Міцовського [16]. У них знаходимо відомості з історії становлення та розвитку піарської школи у Межиричі Корецькому, основи організації навчального процесу у ній. Нарис про цю школу хронологічно охоплює період від її заснування князем Любомирським у XVIII ст. і до перших десятиліть XIX ст.

Низку розвідок про історію навчальних закладів при чернечих орденах Волині опублікував Ян Гіжицький. Одна з них присвячена повітій школі в Почаєві [9]. У цій статті автор навів відомості про стан повітій школи на початку XIX ст., подав інформацію про керівництво школи, її викладачів та учнів, їх чисельність. Привертає увагу детальний перелік предметів, які вивчалися у школі, та кількість годин, які на це відводилися. Учні студіювали математику, фізику, логіку, географію, науку про торгівлю, зоологію, ботаніку, мінералогію, рільництво, рисування. Протягом 8 годин на тиждень учні вивчали релігію, при цьому Я. Гіжицький зазначив, що місце викладача православного катехізису було вакантним. Звертає увагу велика кількість іноземних мов, які тут викладалися: німецька, французька (які були традиційними), латинська, польська, російська. Таку ж кількість іноземних мов вивчали у Кременецькій гімназії, за що Т. Чацького критикували куратори із Віленського університету, вважаючи, що це переобтяжує учнів.

Я. Гіжицький не ставив завданням досліджувати витоки і подальшу долю школи у Почаєві, він висвітлив лише епізод із її існування упродовж 1804–1831 рр. Автор обмежився згадкою про те, що базиліани віддавна мали школу у Почаєві, але від якого часу і коли вони тут появились, він не вказав. Не ставив він своїм завданням і досліджувати їх долю після 1831 р., лише повідомив, що за наказом Віленського університету учні були розпущені по домівках. А після вакацій шестеро

із них з невідомих причин не повернулися. Очевидно, освітянське керівництво Віленського навчального округу намагалося не допустити участі учнів у повстанні 1830–1831 р., або хоча б продемонструвати власну непричетність до нього. Однак після повстання російська влада все ж закрила школу. Дане дослідження Я. Гіжицького цінне тим, що він наводить детальну інформацію про навчальний процес у пересічній волинській повітовій школі, це може служити, окрім іншого, ще й джерельним матеріалом для дослідження освітніх процесів на Волині на початку XIX ст.

Я. Гіжицький приділив увагу і вивченню закладів монастирської освіти, яка переважала на Волині до XIX ст., зокрема у монастирях базиліан, кармелітів, тринітаріан. Враховуючи насиченість його розвідок фактичними даними, вони зберігають науково-пізнавальне значення не лише для вивчення історії волинського регіону, але й для розуміння поглядів польських істориків XIX ст. на минуле українських земель.

Школам при базиліанських монастирях на Волині присвячені його праці «Z przeszłości zakonu bazylińskiego na Litwie i Rusi», «Spis klasztorów unickich bazylianów w województwie Wołyńskim» [10]. Досить ґрунтовну та велику за обсягом статтю він присвятив опису базиліанських шкіл в містах та селах регіону, зокрема у м. Володимирі та селі Тригір'я [11], у м. Овручі на Житомирщині [12]. Я. Гіжицький вважав, що орден базиліан мав чимало заслуг на полі розвитку шкільництва, його діяльність пережила занепад польської держави і згасла лише зі смертю останніх його членів у XIX ст.

Важливим осередком та яскравим явищем у розбудові публічної освіти не лише на Волині, а й загалом в Україні першої половини XIX ст. була Кременецька гімназія. Функціонувала вона короткий час, заснована була у 1805 р., у 1818 р. їй надано статус ліцею, а у 1832 р. заклад був закритий після польського повстання 1830–1831 рр.

Одною з перших праць, присвячених історії Кременецької гімназії, є монографія Алойзи Осінського «O życiu i pismach Tadeusza Czackiego» [17]. Вона написана невдовзі після смерті Т. Чацького, висвітлює життєвий шлях графа, життя і праця якого були невіддільними від Волинської гімназії. Цінність книги в тому, що вона написана сучасником, безпосереднім

очевидцем, який довгий час був викладачем гімназії. Головним джерелом послужило листування Т. Чацького, його промови, та спостереження автора.

А. Осінський залишив чимало й інших праць релігійного та педагогічно-дидактичного характеру. Низка його історичних розвідок залишилася неопублікованими і нині зберігаються у відділі рукописів Львівської ННБУ ім. В. Стефаніка. З-поміж них привертає увагу невелика дослідницька робота «O jezuitach w Polsce w wieku XVI r.х. Ał. Osińskiego», присвячена історії ордену єзуїтів у Польщі, розвитку ними навчальних закладів. Тут же приведені короткі біографічні дані про вчених, які працювали в рамках цього ордену [3], серед них зазначені й уроженці руських земель. Для волинських краєзнавців більш важливим є рукопис його праці «Opis zakładów chwalebnych przed ludźmi a świętych przed Bogiem przy Kollegiacie Ołuckim xiążąt Radziwiłłów z dołączeniem obięciem tej infułacyi od Ałojzego Osińskiego» [2]. По суті цей опис є підбіркою актових матеріалів, які стосуються історії Олики та навчальних і благодійних закладів, заснованих власником містечка князем Войцехом Станіславом Радзивіллою. А. Осінський прокоментував ці документи, навів біографічні відомості про рід Радзивіллів та його маєтки на Волині. Підібрані автором актові матеріали хронологічно охоплюють період XVI — XIX ст. Тут же є низка документів, які стосуються й освітньої роботи в Олиці самого А. Осінського.

Для дослідників освітньої справи у Кременецькій гімназії становитимуть інтерес конспекти уроків та завдання, які А. Осінський пропонував учням із польської мови та літератури, із античної літератури [1]. У них можна віднайти чимало пізнавальних відомостей із античної історії, хронології, нумізматики, літератури. На нашу думку, вони засвідчують, що навчальний процес у гімназії був далекий від схоластики, учні дізнавалися чимало інформації, яка сприяла піднесенню їх інтелектуального та культурного рівня.

У середині XIX ст. почали з'являтися й мемуарні твори випускників гімназії/ліцею, у яких з перших уст відображені традиції організації навчального та виховного процесу у цьому закладі. Найбільшу цінність, з нашої точки зору, становлять спогади Антонія Анджейовського «Ramoty starego Detiuka o Wołyniu» [4], які вперше опубліковані у Вільно у 1861 р.

Після закінчення Віленського університету автор обійняв кафедру ботаніки і зоології у Кременецькій гімназії, брав активну участь в діяльності «Товариства юнаків Волинської гімназії, які навчаються правильному мовленню та писанню», а протягом 1809–1813 та 1818–1823 років очолював це товариство. Отож він був безпосередньо обізнаний із внутрішніми порядками і традиціями гімназії.

Мемуарний твір А. Анджейовського є різноплановим, у ньому змальовано широку картину побутового та культурного життя Волині наприкінці XVIII — першої половини XIX ст. Значну частину своїх спогадів він присвятив Кременцю. Автор був свідком розквіту та занепаду школи, мав нагоду зблизька спостерігати за діяльністю Т. Чацького. Найбільшою заслугою останнього мемуарист вважає те, що йому вдалося прищепити молоді любов до навчання і науки.

У «*Ramotach...*» читач зможе віднайти чимало подробиць із життя Кременецької школи, характеристики учнів та викладачів, між якими, на його думку, існувала приязнь і взаємоповага. Він наголошує, що учні щиро любили свій навчальний заклад, який був для них не місцем безплідних мук, а вогнищем високого розумового напруження і великих можливостей.

М. Ролле у своїй монографії про історію гімназії звернув увагу на певні неточності у спогадах А. Анджейовського, а самого автора назвав значною мірою самоуком [18, s. 241, 254]. Все ж його мемуари є цікавим джерелом для вивчення побутового, культурного життя Волині XIX ст.

Важливим епістолярним джерелом для вивчення історії Кременецького навчального закладу є мемуарний твір Юзефа Джевецького [7]. Вперше його мемуари були опубліковані у Вільно у 1858 р., вдруге — у Кракові у 1891 р. Автор був відомим на Волині громадським діячем першої половини XIX ст. На сторінках його «*Рамієтніка...*» знаходимо відомості про стан освіти починаючи від 80-х років XVIII ст. Саме тоді розпочинала діяльність Комісія Едукаційна, яка хоч і повільно, але поширювала свій вплив і на Волинь. Головним недоліком освітянської справи на Волині того часу Ю. Джевецький називає відсутність досвідчених вчителів. Орден єзуїтів, в навчальних закладах якого працювало чимало досвідчених педагогів, на тоді уже припинив свою діяльність, тому головним чином спо-

дівалися на випускників Краківського університету. Першими з-поміж його вихованців, котрі приїхали працювати на Волинь, були А. Ярковський, Мировський, Очвейовський, яких пізніше ми бачимо викладачами Кременецької гімназії. Мемуари Ю. Дзевецького засвідчують спадкоємність освітянських традицій у Кременці на зламі XVIII–XIX ст.

Власне «Рамієтнік...» Ю. Дзевецького завершується спогадами про військові події 1802 р. в Італії, у яких автор брав участь як вояк польських легіонів. Для висвітлення освітніх та інших подій Волинської та Подільської губерній більше значення має доповнення до нього «Reszty ramieтника...» [8], підготовлене Ю.-І. Крашевським на основі рукописних матеріалів та нотаток Ю. Дзевецького. По суті це публікація кореспонденції до нього відомих діячів Волині. З-поміж них листи Г. Коллонтая, Т. Чацького, урядовців, громадських діячів, які стосуються широкого спектру проблем культурного, освітнього життя волинського краю, до яких мав стосунок автор як маршалок шляхти Кременецького повіту Волинської губернії.

Названі мемуарні твори не вичерпують усіх публікацій такого виду про Кременецьку гімназію/ліцей. Чималий інтерес у цьому плані викликають спогади Кароля Качковського [13], Кароля Вітте [19]. Згадані мемуарні твори прислужилися дослідникам при підготовці наукових розвідок про історію навчальних закладів як у Кременці так і в інших місцевостях Волинської губернії.

Оригінальним дослідженням історії Кременецької гімназії є стаття Людвіка Дембіцького [6]. Вона присвячена першим рокам існування Кременецької гімназії, власне до 1813 р. Вище-названі праці з історії цього навчального закладу в центр уваги ставлять постаті Т. Чацького та Г. Коллонтая. Л. Дембіцький головну увагу звернув на заслуги у розвитку освітньої справи на Волині князів Чарторийських — батька Адама Казимира та сина Адама Єжи. Саме із діяльністю останнього на посту куратора Віленського навчального округу започатковується новий етап у розвитку освітніх процесів на Волині і Литві — розвиток публічної світської освіти. Автор наголошує, що гасло публічної освіти, яке є звичним і традиційним у другій половині XIX ст., на його початку було цілковитою новацією. У своїй статті Л. Дембіцький наводить відомості з історії роду князів

Чарторийських. Він нагадує про їх руське походження, але наголошує, що сучасні його представники давно уже це забули, хоч і володіють чисельними маєтками саме на Русі й Литві і до сьогодні пишуться князями на Клевані та Жукові, та вся їх діяльність давно уже перенесена до Корони.

Названа стаття Л. Дембіцького написана на основі кореспонденції Т. Чацького і князя Адама Казимира Чарторийського. Свого часу старший Чарторийський, у період правління короля Станіслава Августа був засновником відомого у Речі Посполитій навчального закладу — кадетського військового корпусу у Варшаві. Автор статті використав лише ту частину кореспонденції, яка стосується історії Кременецького навчального закладу. Л. Дембіцький зазначив, що генерал А. Чарторийський надав значну підтримку Т. Чацькому, у першу чергу моральну та методичну, у заснуванні та налагодженні навчального процесу гімназії. Дослідник представляє справу утворення Кременецької гімназії як продовження родової традиції князів Чарторийських, а граф Т. Чацький був вірним спільником у реалізації їх задумів. Т. Чацький визнавав першість і моральну зверхність засновника Варшавської школи кадетів. Як відомо, керівництво Віленського університету критикувало Т. Чацького за надмірну кількість іноземних мов, які вивчали учні гімназії. Листування із генералом засвідчує, що візитатор планував ще додатково запровадити вивчення тут гебрайської, халдейської, арабської, італійської, англійської мов і жалкував, що для цього не вистачає учителів. Разом із тим, у листах до князя граф бідкався, що учні часто більше знають про Африку, аніж про рідну землю.

Цікавим моментом статті Л. Дембіцького є згадки про стосунки А. Чарторийського із молодим Йоахимом Лелевелем, майбутнім дослідником польської історії. Князь підтримував молодого історика у його починаннях, рекомендував Т. Чацькому, щоб той підшукав йому місце викладача у гімназії. Граф не зовсім доброзичливо відгукувався про перші наукові спроби молодого історика. Про його працю «O początkach narodu litewskiego» Т. Чацький сказав, що Й. Лелевель іще багато речей не знає, йому слід поучитися мистецтву писання історії. Т. Чацький склав для нього програму вивчення праць істориків, які мали б послужити зразком для дослідницької роботи

молодого історика. Якою могла бути ця програма, можна судити із зауваження Т. Чацького, що «Сумна то справа, що ані в історії, ані в літературі, ані в нумізматичці, ані у праві ми не маємо поляків — виховувати їх — ось сьогоднішня потреба» [6, s. 80]. На думку Т. Чацького, новітню історію не можна писати пером Таціта чи Лівія, бо їх не цікавила історія розвитку людського інтелекту та наукових відкриттів, їх не приваблювала історія віддалених народів. Т. Чацький вважав, що головними рисами сучасного історика мають бути детальність, скрупульозність дослідження, безсторонні судження, покладені на шальки розуму [6, s. 79].

У статті Л. Дембіцького на основі кореспонденції цих двох діячів висвітлено й деякі важливі подробиці з історії Кременецької гімназії. Так, у листі від 12 серпня 1810 р. Т. Чацький ділиться із князем своїми планами про заснування друкарні у Кременці, на яку він покладав чималі надії. Маловідомою сторінкою Кременецької епопеї Т. Чацького є його клопотання у 1811 р. про заснування у Кременці періодичного видання — «Dziennika», який мав би стати єдиним періодичним виданням на вісім західних губерній Російської імперії. Навіть місто Вільно у той час не мало свого тижневика. У цій справі Т. Чацький покладав надії на викладача словесності Евсебіуша Словацького. Однак, той прийняв запрошення на роботу у Віленський університет і став першим редактором часопису «Кур'єр Віленський».

Після того Т. Чацький запросив до організації видання «Dziennika» літератора Алойзи Феліньського [6, s. 84]. Перший випуск цього періодичного видання планувалося випустити у січні 1812 р. Однак цьому завадили потрясіння, які гімназія пережила у зв'язку із французько-російською війною 1812 р., та смерть Т. Чацького на початку 1813 р. Цією датою Л. Дембіцький завершує своє дослідження. Автор констатує, що Кременецька школа і надалі продовжувала жити закладеними ним традиціями, його справи творили епоху в громадському житті.

Л. Дембіцький особливу увагу звернув на світський характер гімназії. Тут з-поміж великої кількості предметів, які вивчала учнівська молодь, бракувало науки релігії, за винятком катехизису та поверхового ознайомлення із Святим Письмом у нижчих класах. Релігійну науку тут заміняла наука моральності,

яку викладав ксьондз Алойзи Осінський. Але це не була католицька етика, а дійстична моральність, привнесена із XVIII ст. На жаль, на цю характерну рису навчального процесу Кременецької гімназії не звернули увагу сучасні дослідники її історії.

Отже, дослідницькі праці польських авторів першої половини XIX ст. містять чимало важливих думок про розвиток освітніх процесів на теренах Волині упродовж XVIII–XIX ст. Їх варто враховувати дослідникам шкільної справи в Україні зазначеного періоду, вони зберігають науково-пізнавальне значення для вивчення педагогічних поглядів модерного часу.

Джерела та література

1. Відділ рукописів Львівської Національної Наукової бібліотеки України імені В. Стефаника Національної Академії України. — Ф. 4. Баворовські. Збірка рукописів бібліотеки. — Оп. 1. — Спр. 870. Osiński A. Ćwiczenia dawane uczniom w liceum Wołyńskiem w Krzemieńcu, без дати. — 344 арк.
2. Там само. — Спр. 893. Opis zakładów chwalebnych przed ludźmi a świętynch przed Bogiem przy Kollegiacie Ołyckim xiążat Radziwiłłów z dołączeniem obięciem tej infułacyi od Ałojzego Osińskiego. — Без дати. — 139 арк.
3. Там само, спр. 894. O jezuitach w Polsce w wieku XVI p.x. Ał.Osińskiego. — 67 арк.
4. Andrzejowski A. Ramoty starego Detiuka o Wołyniu / Antoni Andrzejowski. — Wilno: Nakładem i drukiem A. H. Kirkora, 1861. — T.1. — 224 s.; T.2. — 283 s.; T.3. — 338 s.; T.4. — 193 s.
5. [Borejko W.] Pamiętnik pana Wacława Borejka // Pamiętniki domowe, zebrane i wydane przez M. Grabowskiego. — Warszawa, 1845. — S. 3–70.
6. Dębicki L. Tadeusz Czacki i szkoła Krzemieniecka / Ludwik Dębicki // Biblioteka Warszawska. — 1885. — T. I. — S. 67–86.
7. [Drzewiecki J.] Pamiętniki Józefa Drzewieckiego (1772–1852). Wydane na nowo przez Stefana Pawlickiego. — Kraków: Księgarnia G. Gebethnera i Sp., 1891. — [4], 366, 1 s.
8. [Drzewiecki J.] Reszty pamiętnika Józefa Drzewieckiego z papierów po nim pozostałych zebrane przez J. I. Kraszewskiego (1806–1851)// Pamiętniki Józefa Drzewieckiego (1772–1852). — Kraków, 1891. — S. 207–352.
9. [Giżycki J.] Wołyniak. O szkole powiatowej w Poczajowie / Jan Giżycki // Przewodnik Naukowy i Literacki. — 1905. — R. 33, N. 2. — S. 163–175.
10. [Giżycki J.] Spis klasztorów unickich Bazylianów w województwie Wołyńskiem / Jan Giżycki. — Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, 1905. — 145, XXVI s.

11. [Giżycki J.] Wołyniak. Bazylianie we Włodzimierzu i Tryhórach / Jan Giżycki. — Kraków, 1912. — 173 s.
12. [Giżycki J.] Wołyniak. Bazylianie w Owruczu / Jan Giżycki. // Przewodnik Naukowy i Literacki. — 1910. — S. 929–940, 1010–1029; 1911. — S. 63–70, 146–165, 269–278, 366–374, 445–454.
13. Kaczkowski K. Wspomnienia z papierów pozostałych po ś. p. generała sztab-lekarze wojsk polskich ułożył Tadeusz Oksza-Orzechowski / Karol Kaczkowski. — Lwów, 1876. — T. 1. — XXXVIII, 261 s.; T. 2. — 282 s.
14. Kołłątaj H. Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III (1750–1764) / Hugo Kołłątaj. — Wrocław: Ossolineum, Deagostini, 2003. — XCIII, 300 s.
15. Łukaszewicz J. Historia szkół w Koronie i Wielkiem Księstwie Litewskiem od najdawniejszych czasów aż do roku 1794 / Józef Łukaszewicz. — Poznań, 1859. — T. 4. — 355 s.
16. [Micowski K.] Pamiętnik pana Karola Micowskiego // Pamiętniki domowe, wydane przez Michała Grabowskiego. — Warszawa, 1845. — S. 80–249.
17. Osiński A. O życiu i pismach Tadeusza Czackiego. Rzecz czytana na zebraniu Gimnazjum Wołyńskiego 30 lipca 1813 roku / Alojzy Osiński. — Krzemieniec, 1816. — 414 s.
18. Rolle M. Ateny Wołyńskie. Szkic z dziejów oświaty w Polsce. / Michał Rolle. — Lwów; Warszawa; Kraków: Wydawnictwo zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, 1923. — 307 s.
19. [Witte K.] Krzemieniec. Przygody i wspomnienia studenta pierwszej klasy, przez Walentego Spektatora / Karol Witte. — Kraków, 1873. — 281 s.

Анотації

***Ярмошик И. И.* Исследование польскими авторами первой половины XIX ст. развития просвещения на Волыни.**

В статье анализируются труды польских исследователей, в которых освещены проблемы развития просвещения на Волыни XVIII — начала XIX ст., рассмотрены взгляды на значение монастырских школ и на развитие Кременецкой гимназии, определено их значение для современных исследователей.

***Yarmoshyk I. I.* The researches by Polish authors of early 19th century of Volyn educational process development**

Works of Polish authors were analyzed in this article, which described problems of development of education in Volyn in the 18th — early 19th centuries. Main attention was devoted to their opinion about importance of monastic schools and about development of Kremenec gymnasium. Their importance for modern researches was estimated.